

Ks. Wojciech Wąsik – Kielce

INSTYTUCJA RODZICÓW CHRZESTNYCH OD CZASÓW STAROŻYTNYCH DO PRAWA DEKRETAŁÓW

Wstęp

Instytucja rodziców chrzestnych ma wielowiekową historię. Kościół, zgodnie ze starożytnym zwyczajem, nie dopuszczał nikogo do pierwszego z sakramentów wiary bez chrzestnego wybranego ze wspólnoty chrześcijańskiej. Najstarsze pisemne świadectwa na ten temat odnajdujemy już w wypowiedziach ojców Kościoła oraz u pisarzy starochrześcijańskich, od ok. III w., gdy instytucja ta konstituowała się w związku z praktykami związanymi z katechumenatem. Później instytucja chrzestnych normowana była przez synody, papieży, a nawet przez prawo świeckie, jak to miało miejsce w przypadku *Codex Iustinianus*.

Pomimo doniosłości instytucji chrzestnych, ukazało się niezbyt wiele opracowań naukowych na ten temat i to zazwyczaj ograniczonych do starożytności (m.in. rozprawy M. Dujariera, C. Brusselmansa, B. de Guchteneera). Niniejszy artykuł, który oddaję do rąk czytelnika, jest pierwszym z cyklu poświęconego chrzestnym i rozwojowi tej instytucji od pierwszych wieków chrześcijaństwa do Kodeksu Jana Pawła II (kolejne części obejmą okres od Soboru Trydenckiego do KPK z 1983 r.).

W artykule omówiona zostanie najpierw geneza instytucji chrzestnych. Następnie prześledzimy krystalizowanie się doktryny na ten temat w prawie dawnym, aż do zbiorów tworzących *Corpus Iuris Canonici*. Uwzględnione zostanie też zagadnienie rozwoju instytucji chrzestnych na terenie polskiej prowincji kościelnej w średniowieczu.

1. Geneza i rozwój instytucji rodziców chrzestnych w Kościele pierwszych wieków

Jedną z pierwszych prób wyjaśnienia genezy instytucji chrzestnych odnajdujemy w wydanym w schyłku średniowiecza (XV w.) dziele Ludolfa z Saksonii pt. *Vita Christi*. Autor ten głosił tezę, iż omawiana instytucja ma swoje źródło w słowach Chrystusa zapisanych w Ewangelii: *Et adduxiteum ad Jesum* (J 1,42). Ale wspomniana teoria nie ma merytorycznego uzasadnienia, ponieważ cytowany fragment Ewangelii nie odnosi się do sakramentu chrztu¹. Teologowie protestancyjni upatrywali źródła instytucji chrzestnych w prawie rzymskim. Zwolennicy tego rodzaju opinii przyjęli założenie, że chrzest jest swoistym kontraktem zawierającym z Kościołem, dlatego wymaga on obecności świadków religijnych, podobnie jak to miało miejsce w *ius romanum* w przypadku umów cywilnych. Teoria ta nie znajduje jednak żadnego potwierdzenia w źródłach. Genezy omawianej instytucji upatrywano również w tekście przypisywanym papieżowi Hyginowi (138–142) na temat zadań, jakie mieli do wypełnienia tzw. *patrini*. Zaprzeczają tej hipotezie nowsze badania nad terminologią używaną w pierwotnym Kościele, gdyż w II w. nie było znane jeszcze wyrażenie *patrinus*, zaś pochodzący rzekomo od papieża Hygina tekst jest autorstwa Teodora z Canterbury (VII w.)². Wśród teorii na temat genezy instytucji chrzestnych, które funkcjonowały do XIX w., pojawiła się również hipoteza mająca u swoich podstaw zwyczaje związane z udzielaniem rytualnego obmycia przypominającego chrzest prozelitom, którzy stawali się wyznawcami religii mozaistycznej³. Teorię tę rozwinął w XX w. i merytorycznie uzasadnił francuski teolog liturgii i patrolog M. Dujarier. Jego zdaniem wiele elementów związanych z udzielaniem sakramentu chrztu w Kościele nosi cechy obyczajów żydowskich. Autor ten przyjął hipotezę, odwołując się do tekstów *Talmudu babilońskiego* (bJeb 46a), że instytucja *chrzestnych* – *świadków* ma swoją analogię, a może nawet i swoje korzenie w praktykach związanych z udzielaniem swoistego „chrztu” prozelitom, czyli poganom, którzy przyłączali się do ludu izraelskiego i pragnęli wejść w przymierze z Bogiem. Taki „chrzest” praktykowano już w czasach starotestamentalnych, od ok. II w. przed Chr., gdy mozaizm był jeszcze religią misyjną. Kandydat – poganin, który chciał przyjąć judaizm –

¹ Por. *Vita Christi Domini Servatoris nostri a` R. P. Ludolpho Saxone Carthvsiano ante CCL annos ex sacris Euangeliis veterumque patrum sentiitiis contexta* (...) Parisiis MDLXXX, s. 81; J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême, Tome second*, Paris – Bruxelles – Genève 1882, s. 172.

² Por. J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême*, dz. cyt., s. 172 i 177nn.

³ Por. tamże, s. 172.

otrzymał najpierw stosowne pouczenie na temat religii i Prawa Pańskiego, w czym towarzyszyli mu dwaj żydowscy nauczyciele (tzw. *uczniowie mędrców/rabini*). Kiedy uznano, że kandydat został wystarczająco przygotowany, wtedy w obecności dwóch lub trzech świadków był obrzezany oraz „chrzczony” i gdy wychodził z wody, stawał się pełnoprawnym Izraelitą. Zwyczaje te przypominają w pewnym stopniu istniejący w Kościele od ok. III stulecia katechumenat, natomiast zadania wspomnianych *uczniów mędrców/rabinów* – funkcje wypełniane przez chrzestnych, jako poręczycieli wiary i świadków⁴.

W najstarszej gminie chrześcijańskiej nie funkcjonował żaden termin na znaczenie *chrzestnego*, jednak w praktyce funkcję *świadka chrztu* wypełniała cała wspólnota wiernych, na co wydaje się wskazywać tekst z 61 rozdziału *Pierwszej Apologii* św. Justyna (ok. 155 r.) odnoszący się do tych, którzy prowadzą katechumenów do źródła chrzcielnego, oraz fragment *Listu 98* św. Augustyna: „Dziecko jest przedstawiane nie tyle przez tych, którzy niosą je w swoich ramionach... ile przez całe zgromadzenie świętych i wiernych”⁵. W pierwotnym Kościele chrzczono przede wszystkim osoby dorosłe, które aby przyjąć pierwszy z sakramentów wiary, najpierw musiały spełnić szereg rygorystycznych warunków. Upewniano się co do szczerości ich intencji i badano, czy ich życie odpowiada postulatowi chrześcijańskiej moralności. J. Jungmann wykazał, że już bardzo wcześnie przyjęło się udzielanie chrztu niemowlętom chrześcijańskich rodziców. Jednak rodzicom wolno było odłożyć chrzest ich dzieci i prawa tego bardzo często nadużywano. Dlatego pierwsze wieki chrześcijaństwa były nazywane czasami tzw. *clínici*, czyli ludzi czekających z przyjęciem chrztu aż do momentu, gdy znaleźli się na łożu śmierci⁶.

⁴ Por. M. Dujarier, *Krótką historia katechumenatu*, Poznań 1990, s. 26–27; *Chrzest*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1990, s. 130; W. Chrostowski, *Konferencje biblijne 2011/12, Judaizm rabiniczny*, s. 43, za: http://wch-biblijne.com/akademia/ABI_2011-2012.pdf [PDF, z dnia 2017-02-15]; W. Chrostowski, *Mojżesz w każdym mieście ma tych, którzy go głoszą (Dz 15,21)*, za: <http://adonai.pl/czytania/?id=115> [z dnia 2017-02-15]; A. Malina, *Chrzczyciele na pustyni. Chrzest Jana a obmycia rytualne w okresie Drugiej Świątyni*, za: http://dlibra.kul.pl/Content/26316/ABL_2009_02_Qumran_018.pdf [PDF, z dnia 2017-02-15]; W. Wąsik, *Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii*, Kielce 2015, s. 47.

⁵ Por. Św. Justyn, *Apologia prima pro Christianis*, PG 6, kol. 419; Św. Augustyn, *Epistola 98*, 5, PL 33, kol. 362; M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, tom 1, Warszawa 1983, s. 277; M. Dujarier, *Krótką historia katechumenatu*, dz. cyt., s. 33; H. Bourgeios, B. Sesboüé, P. Tichon, *Znaki zbawienia. Sakramenty. Kościół. Najświętsza Maryja Panna*, Kraków 2001, s. 36.

⁶ Por. J. Jungmann, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, Tyniec – Kraków 2013, s. 125nn.

Tertulian z Kartaginy w dziele *De baptismo* zaświadcza o istnieniu związanej z katechumenatem, archaicznej instytucji indywidualnego chrzestnego już na przełomie II i III w. Chrzestny taki był określany mianem *sponsor salutis et arbiter fidei*⁷. Natomiast w dziele *De monogamia* wspomniany autor opisał funkcje chrzestnego wypełniane przy chrzcie małych dzieci. Osoba taka przynosiła dziecko do chrztu i przedstawiała je Kościołowi. Owe zadania spełniał z reguły tzw. *vir iustus et cautus*, czyli mężczyzna cieszący się opinią człowieka sprawiedliwego i rozsądnego. W czasie chrztu występował tylko jeden chrzestny. Uczeni opierając się na danych źródłowych, uważają, że kobiety w pierwszych wiekach chrześcijaństwa raczej nie pełniły funkcji chrzestnej⁸. Jeszcze w pismach z IV w. brak jest jakiegokolwiek wzmianki o kobietach – chrzestnych⁹. W Kościele zachodnim dopiero na Synodzie w Auxerre (*Concilium Antisiodorensis*), który odbył się w 578 r., po raz pierwszy posłużono się terminem *commater* – matka chrzestna, a tym samym oficjalnie usankcjonowano pełnienie funkcji chrzestnej przez kobiety. Synod ten postanawiał w kan. 25: *Non licet abbati filios de baptismo habere, nec monachis commatres habere*¹⁰. Na wschodzie kobiety zaczęły pełnić funkcję chrzestnych jeszcze później, bo dopiero od VII w.¹¹

Hipolit Rzymski w *Traditio apostolica*, dziele datowanym na początek III w., opisując instytucję katechumenatu, wymienia również chrzestnych oraz powierzone im zadania. W przypadku dorosłego poganina pretendującego do przyjęcia go do katechumenatu, chrzestny zaświadczał, że jest on godny słuchać Ewangelii. Kolejnym zadaniem chrzestnego było wydanie poręczenia, że ubiegający się o chrzest katechumen poprzez świadectwo swojego życia okazał się godnym przyjęcia pierwszego z sakramentów

⁷ Por. Tertulian, *De baptismo*, 18, PL 1, kol. 1221; P. Crespicio, *Summa catholicae fidei, apostolacie doctrinae et ecclesiasticae disciplinae, nec non totius iuris canonici* (...) Lvgdvi MDXCVIII, s. 707; J. Lupton, *Q. Septimi Florentis Tertulliani De baptismo, edited with an introduction and notes*, Cambridge 1908, s. 51; P. Torquebiau, *Baptême en occident*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique* (...) publié sous la direction R. Naz, Tome Deuxième, Paris 1937, kol. 155.

⁸ Por. Tertulian, *De monogamia*, 8, PL 2, kol. 988–990; Tertuliani *Liber de monogamia*, http://www.tertullian.org/latin/de_monogamia_app.htm [z dnia 2017-02-15]; M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, cyt., s. 278; P. Hemperek, *Chrzestni rodzice*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 378.

⁹ Por. J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême*, dz. cyt., s. 175–176.

¹⁰ Por. J. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (...), Tomus nonus, Florentiae MDCCCLXIII, kol. 914; M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 281.

¹¹ Por. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême*, dz. cyt., s. 176; P. Hemperek, *Chrzestni rodzice*, dz. cyt., kol. 378.

wiary. Hipolit wzmiankuje ponadto o chrzestnych biorących udział przy chrzcie małych dzieci. Tego rodzaju chrzestni (zazwyczaj ktoś bliski, z rodziny) wyręczali malutkie dzieci nie potrafiące jeszcze mówić w odpowiedziach wobec przedstawicieli Kościoła¹².

We współczesnej nauce przyjęła się opinia, że początki instytucji rodziców chrzestnych łączą się z rozwojem katechumenatu na przełomie II i III w.¹³ i mają swoje źródło w praktykach związanych z chrztem dorosłych, a być może również z chrztem starszych dzieci, będących już w stanie samodzielnie wyznać swoją wiarę. Chrzestnymi byli z reguły utwierdzeni w wierze chrześcijanie, przyjaciele kandydatów, towarzysze pracy, krewni, którzy pociągali ich za sobą i doprowadzali do katechumenatu, udzielając im braterskiej pomocy, a następnie towarzyszyli im aż do całkowitego wtajemniczenia. Wyglądało to w ten sposób, że osoby, które chciały przyjąć wiarę, były przyprowadzane przed oblicze przedstawicieli Kościoła przez swoich chrzestnych i rozpoczynały trzyletni okres przygotowania w katechumenacie. Pod koniec tego okresu kandydaci byli przedstawiani biskupowi, który badał, czy ich życie jako katechumenów było zgodne z wymaganiami życia chrześcijańskiego i czy rzeczywiście się nawrócili. Na tym etapie przygotowania chrzestni pełnili funkcję *poręczycieli wiary i chrześcijańskiej moralności*. Wobec biskupa i całej wspólnoty zaświadczały oni o szczerości postanowień kandydatów do chrztu. Dopiero gdy zostało złożone poręczenie przez chrzestnych, kandydaci byli wpisywani do specjalnego rejestru i rozpoczynali okres przygotowania bezpośredniego do chrztu, w czasie którego słuchali katechez głoszonych przez biskupa. Przed samym przyjęciem chrztu katechumeni wobec biskupa, chrzestnych i całej wspólnoty recytowali publicznie *Credo*, dając wyraz swojemu przyłgnięciu do wiary. Chrzestni byli obecni również podczas samego obrzędu udzielania chrztu¹⁴.

¹² Por. B. Botte, *Hippolyte de Rome, La Tradition apostolique, texte latin*, Paris 1946, s. 42; H. Paprocki, *Hipolita Rzymskiego Tradycja Apostolska: wstęp, przekład, komentarz*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 14 (1976), nr 1, s. 158–159; M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 278; A. Stickler, *Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae*, tom I. *Historia fontium*, Augustae Taurinorum 1950, s. 26.

¹³ Por. P. Hemperek, *Chrzestni rodzice*, dz. cyt., kol. 378; M. Dujarier, *Le parrainage des adultes aux trois premiers siècles de l'Eglise*, Paris 1962, s. 377; M. Dujarier, *Instytucja rodziców chrzestnych*, „Concilium”, 1–10: 1966–1967, s. 66.

¹⁴ Por. M. Dujarier, *Instytucja rodziców chrzestnych*, dz. cyt., s. 66; M. Dujarier, *Le parrainage des adultes aux trois premiers siècles de l'Eglise*, dz. cyt., s. 377; H. Bourgeois, B. Sesboué, P. Tichon, *Znaki zbawienia. Sakramenty. Kościół. Najświętsza Maryja Panna*, dz. cyt., s. 53–55; M. Patuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 278–279; P. Hemperek, *Chrzestni rodzice*, dz. cyt., kol. 378; J. Corblet, *Historie dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême*, dz. cyt., s. 173.

Gdy chodzi o małe dzieci przynieszone do chrztu, to C. Brusselmans i M. Dujarier uważają, że ojcostwo chrzestne w starożytnym Kościele było w tym przypadku jedynie funkcją zastępczą, w odniesieniu do sierot. Ojcowie chrzestni wyręczając przy chrzcie dzieci w odpowiedziach, wypełniali zadania, które z prawa przynależały do rodziców naturalnych dziecka¹⁵. Czy wobec takiego stanu rzeczy funkcja ojca chrzestnego wobec małego dziecka przypominała istniejącą w prawie rzymskim instytucję opiekuna, który w ramach tzw. *tutella impuberum* troszczył się o sprawy osobiste i wyręczał w czynnościach prawnych osoby niedojrzałe, ze względu na swój wiek nie mające zdolności do czynności prawnych¹⁶? M. Pastuszko wykazał, że na przełomie III i IV w. w przypadku chrztu udzielanego dzieciom, zwłaszcza osieroconym, zadania chrzestnego były szerzej rozumiane niż funkcja opiekuna prawnego. Chrzestny zaręczał, że dziecko jest godne chrztu, wspomagał je w odpowiedziach na pytania zadawane przez szafarza w czasie sprawowania obrzędów sakramentalnych, ale również po chrzcie faktycznie zabezpieczał wychowanie dziecka w duchu chrześcijańskim. Przy czym jako reprezentant Kościoła uzyskiwał do tego specjalny tytuł¹⁷. Tak więc obowiązkiem ojca chrzestnego była nie tylko rola opiekuna, ale również świadka, poręczyciela oraz przewodnika w wierze¹⁸.

W IV w. pojawiają się pierwsze normy prawa dotyczące chrzestnych i ich zadań. Ojcowie synodu, który zebrał się w 401 r. w Kartaginie w celu uregulowania m.in. sprawy dzieci ochrzczonych przez heretyków, w kan. 72 postanowili, że ilekroć zachodzi wątpliwość, czy dziecko zostało ochrzczone, a brakuje wiarygodnych i pewnych świadków (*certissimitestes*), zaś same dzieci ze względu na swój wiek nie są w stanie potwierdzić udzielenia sakramentu, powinny zostać ochrzczone. Wspomniany kanon wymienia chrzestnego w funkcji świadka faktu chrztu¹⁹. Wypada zauważyć, iż do końca V lub początków VI w. rolę takiego świadka pełnili z reguły sami rodzice dziecka, o czym wspomina Jan Diakon w dziele *Epistola ad Senarium*²⁰.

¹⁵ Por. M. Dujarier, *Instytucja rodziców chrzestnych*, dz. cyt. s. 66 [przypis 7].

¹⁶ Por. *Impuberes*, w: *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 71; *Pupillus*, w: *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 127.

¹⁷ Por. M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 278–279.

¹⁸ Por. M. Dujarier, *Instytucja rodziców chrzestnych*, dz. cyt., s. 67.

¹⁹ Por. *Notitia de gestis concilii Carthaginensis 13 septembris 401*, w: *Synodi et collectiones legum, Vol. IV, Acta synodalia ab anno 381–431*, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2010, s. 141.

²⁰ Por. Jan Diakon, *Epistola ad Senarium virum illustrem*, 7, PL 59, kol. 403; M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 280.

2. *Compatri* wczesnego średniowiecza

W VI w. zaczęto bardzo mocno podkreślać, że bliskość duchowa mająca swoje źródło w sakramencie chrztu jest głębsza i bardziej doniosła, niż pokrewieństwo krwi oraz że w jej wyniku powstaje pomiędzy duszą rodzica chrzestnego i osoby ochrzczonej swoisty węzeł, którego twórcą jest sam Bóg. Miało to swoje konsekwencje nie tylko teologiczne, ale również prawne. Cesarz Justynian I Wielki wprowadził do ustawodawstwa państwowego Cesarstwa Wschodniego w 530 r. przeszkodę małżeńską, zwaną *przeszkodą pokrewieństwa duchowego*, mającą swój fundament w *paterna affectio*²¹. *Codex Iustinianus* stanowił: *Ea persona omni modo ad nuptias venire prohibenda, quam aliquis a sacrosancto suscepit baptismate, cum nihil aliud sic inducere potest paternam affectionem et iustam nuptiarum prohibitionem, quam huiusmodi nexus per quem, Deo mediante, animae eorum copulatae sunt*²². Przeszkoda pokrewieństwa duchowego przyjęta została na zasadzie recepcji doktrynalnej również w prawie kościelnym. W Kościele wschodnim wprowadził ją Synod Trullański z 692 r., zaś w Kościele zachodnim – Synod Rzymski z 721 r. Ojcowie tego synodu w kan. 4 postanawiali: *Si quis commatrem spiritualem duxerit in coniugium, anatema sit*. Norma zachodnia zawężyła z jednej strony zakres przeszkody pokrewieństwa duchowego do matki chrzestnej i chrześniaka, z drugiej strony nakładała anatemę na osoby naruszające zakaz zawierania takiego małżeństwa²³.

Wraz z zanikaniem pomiędzy VI a IX w. instytucji katechumenatu dorosłych (chrzest dorosłym w omawianym okresie udzielano zazwyczaj w warunkach misyjnych) oraz rozprzestrzenieniem się na masową skalę zwyczaju chrzczenia niemowląt, ewolucji ulegała również instytucja chrzestnych. Był to proces odbywający się stopniowo²⁴, który dokumentuje wczesnośredniowieczna literatura. Jeszcze w *Ordo Romanus VII*, rytuale zawierającym rubryki i objaśnienia obrzędów chrztu, pochodzącym prawdopodobnie z VI w., odnajdujemy opis skrutyniów, w czasie których chrzestni znaczyli

²¹ Por. U. Nowicka, *Przeszkoda pokrewieństwa duchowego*, „Prawo Kanoniczne”, 54 (2011), nr 1–2, s. 248n.

²² Por. C 5,4,26,2 [za: *Corpus Iuris Civilis, Volumen secundum, Codex Iustinianus, recognovit et retractavit P. Krueger*, Berlin 1959].

²³ Por. J. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (...), *Tomus duodecimus*, Florentiae MDCCLXVI, kol. 263; U. Nowicka, *Przeszkoda pokrewieństwa duchowego*, dz. cyt. s. 251–252.

²⁴ Por. M. Dujarier, *Krótką historia katechumenatu*, dz. cyt., s. 89; W. Schenk, *Chrzest*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglwicz, Lublin 1979, kol. 362–363.

znakiem krzyża czoła dorosłych katechumenów²⁵. Ale już *Liber Sacramentorum* Grzegorza Wielkiego z przełomu VI i VII w., który zachował się w formie nadanej mu przez papieża Hadriana I w VIII w., opisuje czynności, jakie wykonywał chrzestny podczas ceremonii udzielania dzieciom pierwszego z sakramentów wiary. Chrzestny odbierał z rąk szafarza ochrzczone dziecko. Przyjmując na swoje ręce dziecko wydobyte z wody, okazywał on wolę bycia duchowym ojcem nowo ochrzczonego. Chrzestny – *suscepturus* – pełnił rolę patrona, pomocnika i obrońcy. Towarzyszył on również przy bierzmowaniu dziecka, które udzielane było razem z chrztem²⁶. Pełnienie funkcji chrzestnego przez tą samą osobę przy chrzcie i bierzmowaniu potwierdza księga pokutna Teodora z Canterbury znana pod nazwą *Discipulus Umbrensium*, z przełomu VII i VIII w. We wspomnianym dziele określone zostały również wymagania, jakie powinien spełniać ten, kto miał pełnić funkcję chrzestnego. Domagano się, aby był on ochrzczone i przyjął bierzmowanie. *Discipulus Umbrensium* wskazał również liczbę chrzestnych. Podczas chrztu powinien być jeden chrzestny – mężczyzna lub jedna chrzestna – kobieta. Przy czym wypadało, aby mężczyzna prowadził kobietę do chrztu, a kobieta mężczyznę²⁷.

Karol Wielki rozesłał (812 r.) do arcybiskupów państwa frankońskiego kwestionariusz z pytaniami dotyczącymi najdrobniejszych szczegółów sposobu przygotowania do chrztu, sprawowania tego sakramentu i wyjaśniania jego istoty wiernym. Na podstawie zachowanych do naszych czasów odpowiedzi Amalariusza, biskupa Trewiru, Teodulfa, biskupa Orleanu i Leidrada, biskupa Leidy, można poznać, jak przebiegała inicjacja chrześcijańska w tamtych czasach, w różnych prowincjach imperium²⁸. W dziele pt. *Malarii epistola ad Carolum Magnum Imperatorem* opisane zostały niektóre zadania ojców chrzestnych (*patrini*) oraz matek chrzestnych (*matrinae*). Uczono ich najpierw modlitwy *Ojczy nasz*, aby później mogli oni w podobny

²⁵ Por. A. Stickler, *Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae*. tom I. *Historia fontium*, dz. cyt., s. 419; *Ordo Romanus VII*, n. 78, PL 78, kol. 995.

M. Pastuszko mylnie podaje *Ordo Romanus XI*, zamiast *Ordo Romanus VII* [por. M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt., s. 281].

²⁶ Por. S. Gregorii Magni Romani Pontificis *Liber Sacramentorum*, n. 73, PL 78, kol. 90; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, tom 1, część 1, Lublin 1995, s. 49.

²⁷ Por. *Discipulus Umbriensium* IV, 8–10, w: *Synody i kolekcje praw, tom V, Księgi pokutne (tekst łaciński, grecki i polski)*, układ i opracowanie A. Baron, Kraków 2011.

²⁸ Por. R. Murawski, *Karolińskie Ordo de catechizandis rudibus*, „Vox Patrum”, 32 (2012), s. 422; Amalariusz, *Amalarii epistola ad Carolum Magnum Imperatorem*, PL 99, kol. 887–902; Leidradus, *Liber de Sacramento baptismi*, PL 99, kol. 853–872; Theodulf, *De ordine baptismi ad magnum senonensem liber*, PL 105, kol. 223–240.

sposób uczyć słów Modlitwy Pańskiej ochrzczone dzieci. Podczas skrutyniów chrzestni kreślili znak krzyża na czołach tych, którzy zostali powołani do łaski chrztu. W czasie obrzędu wyrzeczenia się zła (*abrenuntiatio*), chrzestni wypowiadali słowa Modlitwy Pańskiej i symbolu wiary²⁹. Innym ważnym świadectwem z omawianego okresu jest dzieło *De Divinis officiis Liber*, którego autorstwo przez długi okres czasu przypisywano Alkuinowi. W księdze tej zostały opisane funkcje wypełniane przez chrzestnych i chrzestne w czasie przygotowania do chrztu, podczas chrztu i po chrzcie. W czasie skrutyniów chrzestni wyręczali dzieci w wypowiadaniu słów Modlitwy Pańskiej i Symbolu wiary. Podczas celebracji chrztu *patrini* i *matrinae* trzymali dzieci oraz składali za nie wyznanie wiary w Boga Ojca, w Jezusa Chrystusa Syna Bożego i w Ducha Świętego, odpowiadając na pytania zadawane przez szafarza. Następnie chrzestni wyjmowali ochrzczone dzieci ze źródła chrzcielnego (chrzcielnicy). Na zakończenie obrzędu chrzestni trzymali lnianą szatę, którą biskup lub diakon nakładał na dzieci. Ich obowiązki względem dziecka nie kończyły się wraz z jego ochrzczeniem. Na chrzestnych ciążył bowiem obowiązek nauczania dzieci zasad wiary, dobrych obyczajów, a także słów Modlitwy Pańskiej, Symbolu wiary oraz wprowadzanie ich w praktykę chrześcijańskiego życia³⁰.

Obrzędy chrztu dzieci ukształtowane w epoce renesansu karolińskiego rozpoczynały się tzw. *rytem przyjęcia*. Spisywano wtedy imiona dzieci i ich chrzestnych. Kreślono dzieciom na czole znak krzyża, co czynili również chrzestni. Nakładano na dzieci ręce i podawano sól. Chrzestni podczas obrzędu włączenia dzieci do grona mających przyjąć chrzest oraz przez kilka następnych dni uczestniczyli we Mszy św., w czasie której kreślili oni na czołach dzieci znak krzyża, składali dary, przystępowali do Komunii św. W środę, po czwartej niedzieli Wielkiego Postu, przekazywano dzieciom księgę Ewangelii, Symbol wiary i Modlitwę Pańską, w czym również uczestniczyli chrzestni. Wieczorem w Wielką Sobotę udzielano chrztu dzieciom, którym w ceremonii towarzyszyli chrzestni. W oktawie Wielkanocy chrzestni szli z dziećmi codziennie do kościoła. Na nich ciążył również obowiązek wychowania dzieci w wierze³¹. Warto w tym miejscu wspomnieć, że na

²⁹ Por. Amalariusz, *Amalarii epistola ad Carolum Magnum Imperatorem*, dz. cyt., kol. 894 i 898.

³⁰ Por. *De Divinis officiis liber*, w: *Beati Flacci Albiniseu Alcuini Abbatis, Caroli Magni Regis ac Imperatoris, magistri opera (...) Tomi secundi volumen primum*, bmnw, MDCCCLXXVII, s. 483–486.

Dzieło to przypisywane było Alkuinowi, następnie wymieniano jako autora Pseudo-Alkuina. Współczesne badania wskazują, że jest to dzieło ucznia Alkuina, bp. Amalariusza z Metz.

³¹ Por. Amalariusz, *Amalarii epistola ad Carolum Magnum Imperatorem*, dz. cyt., kol. 887–902; *De Divinis officiis liber*, w: *Beati Flacci Albini seu Alcuini Abbatis, Caroli Magni Regis ac Imperatoris, magistri opera*, dz. cyt., s. 483–486; W. Schenk, *Chrzest*, dz. cyt., kol. 362–363.

terenie państwa frankońskiego w połowie VIII w. pojawił się zwyczaj obdarowywania przez chrzestnych podarunkami dzieci, które trzymali oni do chrztu³².

Genezę chrzestnych, w sensie funkcji, należy łączyć z praktykami związanymi z inicjacją chrześcijańską w ramach katechumenatu, w starożytności. Przy czym katechumenat dorosłych był nie tyle instytucją kanoniczną, co raczej sposobem działania uznanym przez Kościół za najbardziej odpowiednią metodę przygotowania do chrztu. Dopiero we wczesnym średniowieczu, na obszarze państwa Franków, zaczęła kształtować się instytucja chrzestnego, posiadająca wymiar ściśle prawny. Działo się to w związku z rozpowszechnieniem się zwyczaju udzielania chrztu noworodkom, co było uzasadnione wielką śmiertelnością dzieci oraz zaprzestaniem stosowania starych obrzędów katechumenatu. Co prawda nie przestano udzielać chrztu osobom dorosłym, jednak wiązało się to głównie z działalnością misyjną wśród ludów pogańskich. Funkcję chrzestnych w tej epoce mogli pełnić zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Ten nowy rodzaj chrzestnego połączył w sobie role: świadka faktu chrztu, poręczyciela wiary, pomocnika wyřeczającego przy chrzcie dzieci w odpowiedziach, patrona oraz wychowawcy wprowadzającego ochrzczone dziecko w życie chrześcijańskie³³.

3. *Patrini* w epoce średniowiecznej scholastyki

Wraz z rozwojem nauki na temat sakramentów w średniowieczu ukształtowała się również bardziej dojrzała doktryna, dotycząca instytucji chrzestnych zarówno w aspekcie kanonicznym, jak i teologicznym³⁴.

W *Dekrecie Gracjana*, zbiorze prawa pełniącym także rolę podręcznika stosowanego w nauczaniu prawa kanonicznego, który powstał ok. 1140 r., odnajdujemy szereg norm dotyczących sakramentu chrztu³⁵, wśród których znalazły się również przepisy na temat chrzestnych. Dowiadujemy się z tego zbioru, że podczas przygotowania do przyjęcia chrztu oraz w czasie samej

³² Por. M. Pastuszko, *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, dz. cyt. s. 286; Ch. Lelong, *Życie codzienne w Galii Merowingów*, Warszawa 1967, s. 57.

³³ Por. J. Jungmann, *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, dz. cyt. s. 389; B. Nadolski, *Liturgika. Sakramenty. Sakramentalia. Błogosławieństwa*, tom 3, Poznań 1992, s. 36–37; M. Dujarier, *Krótką historia katechumenatu*, dz. cyt., s. 32; W. Schenk, *Chrzest*, dz. cyt., kol. 362–363; W. Wąsik, *Rodzice chrzestni*, w: AAVV, *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 1997, s. 640.

³⁴ Por. R. Sobański, *Kościół. Prawo. Zbawienie*, Katowice 1979, s. 326–327.

³⁵ Por. W. Wąsik, *Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii*, dz. cyt., s. 55.

ceremonii chrztu ma być tylko jeden chrzestny. Z przepisu tego wynikało ponadto, że ta sama osoba, która pełniła funkcję chrzestnego powinna też spełniać funkcję świadka bierzmowania³⁶. Osoba pełniąca funkcję chrzestnego mogła to uczynić tylko wobec jednego dziecka. Tym samym wykluczony był chrzestny zbiorowy³⁷. Do tego, aby ktoś mógł pełnić funkcję chrzestnego wymagano, aby sam był ochrzczony i bierzmowany³⁸. Rodzice naturalni nie mogli być chrzestnymi własnych dzieci, chyba że powstrzymaliby się od pożycia małżeńskiego³⁹. *Dekret* zakazywał też opatom i zakonnikom pełnienia funkcji chrzestnych⁴⁰. Natomiast mnisi nie powinni dobierać sobie chrzestnych, szczególnie kobiet, aby nie dochodziło do nadużyć⁴¹. I wreszcie normy *Dekretu* nakładały na chrzestnych obowiązek wychowania w wierze ochrzczonego dziecka, po chrzcie⁴².

W Dekretalach Grzegorza IX, zredagowanych w latach 1230–1234 przez św. Rajmunda de Peñafort⁴³, odnajdujemy tytuł *De cognatione spirituali*, gdzie zawarte zostały skomplikowane reguły prawne na temat różnych form, jakie przybierała przeszkoda pokrewieństwa duchowego. Ponadto opisane tam zostały skutki tej przeszkody⁴⁴.

³⁶ Por. C. 100, D. IV, de cons.: *In catecumino, et in baptism, et in confirmatione unus patrinus fieri potest, si necessitas cogit.* [za: *Corpus Iuris Canonici. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis romanae fidem recognouit et adnotatione critica instruxit Aemilius Fridberg, Pars I (Decretum Gratiani) et II (Decretalium collectiones)*, Graz 1955].

³⁷ Por. C. 101, D. IV, de cons.: *Non plures ad suscipiendum de baptismo infantem accedant, quam unus, sive vir, sive mulier.*

³⁸ Por. C. 102, D. IV, de cons.: *In baptisate vel in crismate non potest alium suscipere in filiolum ipse qui non est baptizatus vel confirmatus.*

³⁹ Por. C. 1, c. XXX, q. 1: *Separentur viri ab uxoribus, que aliquo casu natos suos coram episcopis tenent.*

⁴⁰ Por. C. 103, D. IV, de cons.: *Non licet abbati vel monacho de baptismo suscipere filios, nec conmatres habere.*

⁴¹ Por. C. 104, D. IV, de cons.: *Monachi sibi conpatres conmatresque non faciant, nec osculentur feminas.*

⁴² Por. C. 105, D. IV, de cons.: *Qui in baptismo parvulos suscipiunt, pro eis apud Deum fideiussores existunt... tam mulieres quam uiros, qui filios in baptismo suscepistis, moneo, ut vos cognoscatis fideiussores apud Deum extitisse pro illis, quos visi estis de sacro fonte suscipere.*

⁴³ Por. P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, dz. cyt., s. 96 nn.

⁴⁴ Por. C. 1–8, X, IV, XI.

Przeszkoda pokrewieństwa duchowego w prawie dekretalów przybrała różne formy. W swoistej postaci tzw. *fraternitas spiritualis* zachodziła ona pomiędzy dziećmi dwojga osób mających pełnić funkcję chrzestnych wobec jednego chrześniaka. Jeśli faktycznie nie doszło do wypełnienia funkcji chrzestnego, przeszkody nie

Liber sextus papieża Bonifacego VIII, zbiór prawa promulgowany dnia 3 marca 1298 r. bullą *Sacrosanctae Romanae Ecclesiae*⁴⁵ poświęcił wiele uwagi tematyce związanej z instytucją chrzestnych i jej skutkami prawnymi. Bonifacy VIII w jednym ze swoich dekretów poszerzył zakres przeszkody pokrewieństwa duchowego⁴⁶, ale przede wszystkim ograniczył ilość chrzestnych do jednego ojca chrzestnego lub jednej matki chrzestnej⁴⁷. Zdarzały się bowiem w tym zakresie poważne nadużycia. Zamożne rody w Wenecji miewały przy chrzcie swoich dzieci nawet do stu chrzestnych, co nie wynikało z motywów religijnych, ale z faktu obdarowywania chrześniaków podarunkami⁴⁸.

Również w dziełach teologów epoki scholastycznej z XII i XIII w., zwanych *summae theologiae*, które funkcjonowały jako gatunek literacko-

było. W przeciwnym razie małżeństwo było zakazane [*Filii duorum compatrum, per quorum neutrum devenum est ad compaternitatem, licite contrahunt, nisi consuetudo repugnet; separantur autem, si per eorum alterum vel utrumque compaternitas est contracta*, por. C. 1, X, IV, XI; *Filii duorum compatrum, per quorum neutrum devenum est ad compaternitatem, licite invicem contrahunt matrimonium; si tamen subest consuetudo, impediens et dirimens talia matrimonia, servanda est loci consuetudo*, C. 3, X, IV, XI; *Si filii duorum compatrum, per quorum alterum devenum est ad compaternitatem, matrimonium contrahant, separantur, et tempore contractus scientes impedimentum illud denunciare tenentur*, por. C. 7, X, IV, XI; U. Nowicka, *Przeszkoda pokrewieństwa duchowego*, dz. cyt. s. 253]. Podjęcie funkcji rodzica chrzestnego, o ile zdarzyło się to pomiędzy małżonkami, nie niweczyło małżeństwa [*Compaternitas, scienter vel ignoranter super veniens inter coniuges, coniugium non dissolvit*, por. C. 2, X, IV, XI]. Przeszkoda zrywająca zachodziła pomiędzy ojcem ochrzczonego a żoną chrzestnego [*Inter patrem baptizati et uxorem levantis, prius ab eo cognitam, contrahitur compaternitas efficax ad matrimonium dirimendum*, por. C. 4, X, IV, XI; *Inter patrem baptizati et levantem seu tenentem baptizatum contrahitur cognatio spiritualis valida ad impediendum, et dirimendum matrimonium postcontractum*, por. C. 6, X, IV, XI]; Przeszkoda ta istniała również pomiędzy ochrzczonego i dziećmi osoby udzielającej chrztu [*Inter baptizatum et filium baptizantis oritur cognatio spiritualis, impediens et dirimens matrimonium inter eos contrahendum*, por. C. 8, X, IV, XI].

⁴⁵ Por. P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, dz. cyt., s. 103–105.

⁴⁶ Por. C. 1, IV, 3 in VI: *Inter baptizatum et levantem, filios et uxorem levantis, ante carnalitercognitam, et suscipientem et patrem et matrem suscepti, et similiter de baptizante, spiritualis contrahitur cognatio*.

⁴⁷ Por. C. 3, IV, 3 in VI°: *Quamvis non plures, quam unus vir, vel una mulier accedere debeant ad suscipiendum de baptizato infantem iuxta sacrorum canonum instituta...*

⁴⁸ Por. M. Pastuszko. *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, tom I, dz. cyt. s. 286; P. Torquebiau, *Baptême en occident*, dz. cyt., kol. 158.

-naukowy, odnajdujemy systematyczną refleksję na temat instytucji chrzestnych⁴⁹. Hugon od św. Wiktora (z I poł. XII w.) w *De sacramentis christianae fidei*⁵⁰ opisał chrzestnych jako tych, którzy przynoszą dzieci do chrztu, wyręczają je w odpowiedziach i są gwarantami wiary chrzczonego dziecka: *Patrini vocantur qui parvulos ad baptismum offerunt, et pro ipsis spondendo quasi fideiussores ad Deum fiunt*. Co do liczby, to powinien być jeden chrzestny – ojciec lub matka chrzestna. Autor ten wspominał też o przeszkodzie pokrewieństwa duchowego oraz o zakazie pełnienia funkcji chrzestnych przez zakonników. Według Hugona chrzestni mieli obowiązek zabezpieczenia wychowania ochrzczonego dziecka w wierze: *Patrini fideiussores sunt, pro iis quod in baptismo susceperunt, ut eos, cum ad legitimam aetatem pervenerint, admoneant fidem rectam et conversationem bonam custodire*⁵¹. W *Summie Aleksandra z Hales* wyakcentowany został temat powinności chrzestnych, sprowadzającej się do religijnego wychowania ochrzczonego dziecka, co wyrażała formuła: *educare filios ad cultum Dei*⁵². Również św. Tomasz z Akwinu w *Summa Theologiae* wiele miejsca poświęcił tematyce chrzestnych. Akwinata rozpoczął swój wykład na ten temat od stwierdzenia, że chrzestny nie jest nieodzownie konieczny przy chrzcie, bo w nagłej konieczności sam jeden człowiek może udzielić tego sakramentu. Jednak chrzczony potrzebuje chrzestnego ze względu na duchową nieporadność. Następnie Tomasz wyjaśnił, że ponieważ chrzestny podejmuje się obowiązku wychowawcy, dlatego obowiązany jest on do opieki nad chrześniakiem, gdy zachodzi taka konieczność. Można go zwolnić z tego zadania, gdy rodzice starannie wychowują swoje potomstwo. W innym przypadku powinien według swoich możliwości zatroszczyć się o zbawienie swoich duchowych dzieci⁵³.

⁴⁹ Por. R. Wilkołek, *Średniowieczne summy teologiczne i ich układ. Analiza genologiczna Summy teologii św. Tomasza z Akwinu*, „Teologia w Polsce”, 4 (2010), nr 2, s. 294.

Istotę summy jako gatunku literacko-naukowego zwięźle oddał Robertus de Melun w *Sententiae*, I, 3: *Ouidenim summa est, non nisi singulorum brevis comprehensio?* [por. R. Wilkołek, *Średniowieczne summy teologiczne i ich układ*, dz. cyt. s. 294].

⁵⁰ Por. S. Janeczek, *Hugon ze Świętego Wiktora*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. J. Walkusz, S. Janeczek, S. Wielgus, S. Fita, J. Misiurek, M. Rusecki, A. Stępień, A. Weiss, Lublin 1993. kol. 1292.

⁵¹ Por. Hugo od św. Wiktora, *De sacramentis christianae fidei*, PL 176, kol. 458.

⁵² Por. Aleksander z Hales, *Alexandri Alensis Angli, doct. Irrefragabilis, ordinis minorum, Summae theologiae pars quarta* [...]. Coloniae Agrippinae, 1622, s. 117.

⁵³ Por. S. Th. III, 67, a. 7-8 [za: S. Thoame Aquinatis Doctoris Angelici opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M., Tomus duodecimus, Tertia pars Summae Theologiae, a questione LX ad questionem XC, Romae 1906; tekst polski: Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna, Sakramenty w ogóle, Chrzest, Bierzmowanie* (3,60-72), tom 27, przełożył i objaśnił o. P. Bełch, London 1984].

4. Początki instytucji chrzestnych w Kościele polskim w średniowieczu

Institucję chrzestnych na terenie polskiej prowincji kościelnej zaszczepiły *synody legackie*, które od końca XI do XIII w. odgrywały wiodącą rolę w urzeczywistnianiu reformy dyscypliny eklezjalnej, w odnowie życia religijnego oraz wprowadzaniu wielu instytucji prawa powszechnego w kościołach partykularnych⁵⁴.

Najstarszym znanym na ziemiach polskich tekstem ustawodawstwa, zachowanym do naszych czasów, w którym obecna jest tematyka chrzestnych, są normy synodu legackiego Jakuba Pantaleona, archidiacona z Leodium (późniejszego papieża Urbana IV), który się odbył w 1248 r. we Wrocławiu⁵⁵. Zawarty tam materiał prawny inspirowany były *Dekretami* Grzegorza IX oraz przepisami prawa partykularnego obowiązującego we Francji i w Nadrenii⁵⁶. Odnajdujemy w tych statutach (*caput 24*) krótką wzmiankę na temat tzw. *compaternitas*, czyli przeszkody pokrewieństwa duchowego pomiędzy rodzicami chrzestnymi jednego dziecka⁵⁷.

Również statuty późniejszego synodu legackiego Philippa Firmanusa w Budzie z 1279 r., wydane m.in. dla Węgier, Polski i Dalmacji, w rozdziale 89 zawierają normę na temat obowiązku uczestniczenia trojga chrzestnych podczas ceremonii chrztu dzieci: *Ad elevandum puerum de fonte tres tantum recipiantur patrini*⁵⁸.

Szczegółowe przepisy dotyczące chrzestnych oraz wymogów stawianych osobom mającym pełnić taką funkcję wprowadziły dopiero *Constitutiones synodales Nankeri* z 2 października 1320 r. Były to statuty synodu, który odbył się w Krakowie, wydane przez wykształconego na wydziale prawa kanonicznego w Bolonii krakowskiego biskupa Nankera. Uważane są one za pierwszą w Polsce kodyfikację prawa partykularnego, a równocześnie

⁵⁴ Por. W. Góralski, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991, s. 17–18 i 20; W. Góralski, *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium*, *Prawo Kanoniczne* 27: 1984, n. 3–4, s. 150–157.

⁵⁵ Por. W. Góralski, *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium*, dz. cyt., s. 150.

⁵⁶ Por. tamże, s. 154 i 156.

⁵⁷ Por. R. Hube, *Antiquissimae Constitutiones Synodales Provinciae Gneznen-sis maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandatae*, Petropolis 1856, s. 45.

⁵⁸ Por. tamże, s. 142.

Według A. Brücknera już w IX w. na oznaczenie ojca i matki chrzestnej używano w językach słowiańskich terminów *kapetr* i *kapetra* oraz *kmotr* i *kmotra*, które pochodzą od łacińskich *compater* i *commater*. *Kapetr* i *kapetra* uległy zanikowi. W średniowiecznej polszczyźnie ocalały jedynie *kmotr* i *kmotra* [por. A. Brückner, *Kmotr*, w: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 239].

kompendium prawno-teologiczne oraz podręcznik udzielania sakramentów. Statuty te zalecały, aby przy chrzcie było dwóch chrzestnych oraz zakazywały podejmowania tej funkcji zakonnikom, osobom ekskomunikowanym, obłożonym interdyktem i zbrodniarzom/grzesznikom⁵⁹.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł pozwala prześledzić proces krystalizowania się doktryny na temat chrzestnych oraz omawia skomplikowany proces ewolucji, jakiemu podlegały przepisy prawa kościelnego dotyczące tej instytucji, od czasów starożytnych do średniowiecznego prawa dekretalów.

Kościół od czasów starożytnych przeciwny był dopuszczaniu do inicjacji chrześcijańskiej i do pierwszego z sakramentów wiary bez poręczyciela, który zaświadczał o szczerości intencji kandydata oraz o prowadzeniu przez niego życia zgodnego z chrześcijańską moralnością. Narzędziem prawnym służącym temu celowi stała się instytucja chrzestnych. W archaicznej gminie funkcję taką prawdopodobnie pełniła cała wspólnota lokalna. W związku z wykrystalizowaniem się w III w. katechumenatu, pojawiła się instytucja chrzestnego indywidualnego, sponsora, który w przypadku chrztu małych dzieci, zazwyczaj osieroconych, wyręczał je w odpowiedziach wobec przedstawicieli Kościoła, jak również był świadkiem faktu chrztu. Instytucja ta nie była początkowo sformalizowana od strony prawnej. Pierwsze przepisy pojawiły się w III w. i wraz z rozwojem społeczności kościelnej podlegały one ewolucji. Efektem tego było pojawienie się wynikające z faktu bycia chrzestnym przeszkody pokrewieństwa duchowego. We wczesnym średniowieczu, na terenie państwa Franków, ukształtował się nowy typ chrzestnego, *patrina*, jako instytucji mającej wymiar ściśle prawno-kanoniczny. Było to wynikiem zaniku stosowania starych obrzędów katechumenatu oraz rozpowszechnienia się zwyczaju udzielania chrztu noworodkom. W średniowieczu, w epoce scholastycznej, pojawiały się coraz bardziej szczegółowe przepisy dotyczące chrzestnych: zadań, jakie mieli oni do wypełniania; warunków, które musieli wypełnić, aby móc podjąć funkcję chrzestnego; ilości chrzestnych. Dalszej ewolucji podlegała również przeszkoda

⁵⁹ Por. J. Fijałek, *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z 2 października 1320 r.*, Kraków 1915, s. VIII i 5: *Duos tantum patrinus sive compatres admittite, nullum religiosum nisi forte abbatem, nullum excommunicatum, interdictum, aut evidente criminosum recipite in patrinum*; K. Ożóg, *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu*, w: *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 168–169.

pokrewieństwa duchowego. Rozwojowi przepisów na temat chrzestnych w prawie dekretalów towarzyszyła refleksja teologiczna, dzięki której dokonywał się z kolei postęp w naukach prawnych, m.in. zwrócono szczególną uwagę na obowiązek chrzestnych związany z zabezpieczeniem wychowania ochrzczonego dziecka w wierze.

W artykule przeanalizowany został również skomplikowany proces przeszczenia przez synody legackie z XII i XIII w. na teren polskiej prowincji kościelnej samej instytucji chrzestnych, jak też norm na ten temat. Ponadto prześledzona została dalsza ewolucję w tej materii w prawie partykularnym, która dokonywała się dzięki średniowiecznym synodom prowincjalnym.

Bibliografia

Aleksander z Hales, *Alexandri Alensis Angli, doct. Irrefragabilis, ordinis minorum, Summae theologiae pars quarta (...)*. Coloniae Agrippinae, 1622.

Amalariusz, *Amalarii epistola ad Carolum Magnum Imperatorem*, PL 99, kol. 887–902.

Botte B., *Hippolyte de Rome, La Tradition apostolique, texte latin*, Paris 1946.

Bourgeois H., Sesboüé B., Tichon P., *Znaki zbawienia. Sakramenty. Kościół. Najświętsza Maryja Panna*, Kraków 2001.

Brückner A., *Kmotr*, w: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 239.

Chrostowski W., *Konferencje biblijne 2011/12, Judaizm rabiniczny*, za: http://wch-biblijne.com/akademia/ABI_2011-2012.pdf [PDF, z dnia 2017-02-15].

Chrostowski W., *Mojżesz w każdym mieście ma tych, którzy go głoszą (Dz 15,21)*, za: <http://adonai.pl/czytania/?id=115> [z dnia 2017-02-15].

Chrzest, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1990, s. 130–134.

Corblet J., *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de Baptême, Tome second*, Paris – Bruxelles – Genève 1882.

Corpus Iuris Canonici. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludouici Richteri curas ad librorum manu scriptorum et editionis romanae fidei recognouit et adnotatione critica instruxit Aemilius Fridberg, Pars I (Decretum Gratiani) et II (Decretalium collectiones), Graz 1955.

Corpus Iuris Civilis, Volumen secundum, Codex Iustinianus, recognovit et retractavit P. Krueger, Berlin 1959.

Crespito P., *Summa catholicae fidei, apostolicae doctrinae et ecclesiasticae disciplinae, nec non totius iuris canonici (...)* Lvgydvi MDXCVIII.

De Divinis officiis liber, w: *Beati Flacci Albini seu Alcuini Abbatis, Caroli Magni Regis ac Imperatoris, magistri opera (...)* Tomi secundi volumen primum, bmv, MDCCLXXVII.

Discipulus Umbriensium, w: *Synody i kolekcje praw, tom V, Księgi pokutne (tekst łaciński, grecki i polski)*, układ i opracowanie A. Baron, Kraków 2011.

Dujarier M., *Instytucja rodziców chrzestnych*, „Concilium”, 1–10 (1966–1967), s. 65–68.

Dujarier M., *Krótką historia katechumenatu*, Poznań 1990.

Dujarier M., *Le parrainage des adultes aux trois premiers siècles de l'Eglise*, Paris 1962.

Fijałek J., *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z 2 października 1320 r.*, Kraków 1915.

Góralski W., *Statuty synodalne legata Jakuba z Leodium*, „Prawo Kanoniczne”, 27 (1984), nr 3–4, s. 149–171.

Góralski W., *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991.

Hemperek P., *Chrzestni rodzice*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 378.

Hemperek P., Góralski W., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, tom 1, część 1, Lublin 1995.

Hube R., *Antiquissimae Constitutiones Synodales Provinciae Gneznensis maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandatae*, Petropolis 1856.

Hugo od św. Wiktora, *De sacramentis christianae fidei*, PL 176, kol. 174–618.

Impuberes, w: *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 71.

Jan Diakon, *Epistola ad Senarium virum illustrem*, 7, PL 59, kol. 401–408.

Janeczek S., *Hugon ze Świętego Wiktora*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. J. Walkusz, S. Janeczek, S. Wielgus, S. Fita, J. Misiurek, M. Rusecki, A. Stępień, A. Weiss, Lublin 1993, kol. 1292–1294.

Jungmann J., *Liturgia pierwotnego Kościoła do czasów Grzegorza Wielkiego*, Tyniec – Kraków 2013.

Leidradus, *Liber de sacramento baptismi*, PL 99, kol. 853–872.

Lelong Ch., *Życie codzienne w Galii Merowingów*, Warszawa 1967.

Lupton L., *Q. Septimi Florentis Tertulliani De baptismo*, edited with an introduction and notes, Cambridge 1908.

Malina A., *Chrzczyciele na pustyni. Chrzest Jana a obmycia rytualne w okresie Drugiej Świątyni*, za: http://dlibra.kul.pl/Content/26316/ABL_2009_02_Qumran_018.pdf [PDF, z dnia 2017-02-15].

Mansi J., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (...), *Tomus nonus*, Florentiae MDCCLXIII.

Mansi J., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (...), *Tomus duodecimus*, Florentiae MDCCLXVI.

Murawski R., *Karolińskie Ordo de catechizandis rudibus*, „Vox Patrum”, 32 (2012), s. 419–426.

Nadolski B., *Liturgika. Sakramenty. Sakramentalia. Błogosławieństwa*, tom 3, Poznań 1992.

Notitia de gestis concilii Carthaginensis 13 septembris 401, w: *Synodi et collectiones legum, Vol. IV, Acta synodalia ab anno 381–431*, red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2010.

Nowicka U., *Przeszkoda pokrewieństwa duchowego*, „Prawo Kanoniczne”, 54 (2011), nr 1–2, s. 247–271.

Ordo Romanus VII, n. 78, PL 78, kol. 994–1000.

Ożóg K., *Formacja intelektualna biskupów krakowskich w średniowieczu*, w: *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 159–177.

Paprocki H., *Hipolita Rzymskiego Tradycja Apostolska: wstęp, przekład, komentarz*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 14 (1976), nr 1, s. 145–169.

Pastuszko M., *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*, tom 1, Warszawa 1983.

Pupillus, w: *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 127.

S. Gregorii Magni Romani Pontificis *Liber Sacramentorum*, PL 78, kol. 25–264.

S. Thoame Aquinatis Doctoris Angelici opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P.M., Tomus duodecimus, Tertia pars Summae Theologiae, a questione LX ad questionem XC, Romae 1906.

Schenk W., *Chrzest*, [II.Liturgia], w: *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 361–365.

Sobański R., *Kościół. Prawo. Zbawienie*, Katowice 1979.

Stickler A., *Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae*, tom I. *Historia fontium*, Augustae Taurinorum 1950.

Św. Augustyn, *Epistola 98*, PL 33, kol. 358–364.

Św. Justyn, *Apologia prima pro Christianis*, PG 6, kol. 327–440.

Tertulian, *De monogamia*, PL 2, kol. 979–1004.

Tertuliani *Liber de monogamia*, za: http://www.tertullian.org/latin/de_monogamia_app.htm [z dnia 2017-02-15].

Tertulian, *De baptismo*, PL 1, kol. 1197–1224.

Theodulf, *De ordine baptismi ad magnum senonensem liber*, PL 105, kol. 223–240.

Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna, Sakramenty w ogóle, Chrzest, Bierzmowanie (3,60-72)*, tom 27, przełożył i objaśnił o. P. Belch, London 1984.

Torquebiau P., *Baptême en occident*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique (...) publié sous la direction R. Naz*, Tome Deuxième, Paris 1937, kol. 110–174.

Vita Christi Domini Servatoris nostri a` R. P. Ludolpho Saxone Carthvsiano ante CCL annos ex sacris Euangeliiis veterumque patrum sententiis contexta (...) Parisiis MDLXXX.

Wąsik W., *Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii*, Kielce 2015.

Wąsik W., *Rodzice chrzestni*, w: AAVV, *Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Kielce 1997, s. 640.

Wilkołek R., *Średniowieczne summy teologiczne i ich układ. Analiza genologiczna Summy teologii św. Tomasza z Akwinu*, „Teologia w Polsce”, 4 (2010), nr 2, s. 293–304.

Summary

INSTITUTION OF GODPARENTS FROM ANTIQUITY TO THE DECRETALS

The paper presents the process of the crystallization of the doctrine of the godparents and discusses the complex evolutionary process of ecclesiastical law concerning this institution, from the ancient times to the medieval law of decretals.

Since ancient times the Church has objected to admitting anyone to Christian initiation and the first of the sacraments of faith, had they not have a guarantor, who would testify to the sincerity of the candidate's intentions and their conduct in accordance with Christian morality. The institution of godparents became the legal tool serving this purpose. In the archaic community this function was probably acted by the whole local community. In the third century, as the catechumenate has crystallized, there appeared the institution of an individual godparent, a sponsor, who – when it came to the baptism of small children, usually orphans, who responded in their stead to the Church representatives as well as witnessed the fact of baptism. Initially, this institution was not legally formalized. The first regulations appeared in the third century and then were evolving with the development of the ecclesiastical community. It resulted in the emergence of the impediment of spiritual relationship due to being a godparent. In the early Middle Ages, in the Franconian state, a new type of a godparent, *patrina*, was formed as an institution with a strictly legal dimension. This was the result of the disappearance of the old catechumenate rites and the spread of the habit of baptism to newborns. In the Middle Ages, in the scholastic age, more and more detailed provisions were made for the godparents and their tasks; the conditions they had to fulfill in order to be able to take on the role of godparents;

their number. Also the impediment of spiritual relationship evolved further. The development of the decretals regulations concerning godparents was accompanied by the theological reflexion that led to a progress in the legal sciences. Among others, special attention was paid to the obligation of the godparents to secure the education of the baptized child in faith.

The paper analyzes also the complex process of transferring the institution of godparents as well as regulations concerning it to the Polish ecclesiastical province by the legate synods of the twelfth and thirteenth centuries. It also follows the further evolution of this issue in the particular law, occurring due to the medieval provincial synods.

Keywords: baptism, catechumenate, godparents, spiritual relationship

Słowa kluczowe: chrzest; katechumenat; chrzestni; pokrewieństwo duchowe

Ks. dr Wojciech WĄSIK – ur. w 1967 r. w Gliwicach. Ukończył studia w kieleckim WSD z tytułem magistra teologii, a następnie studia specjalistyczne z zakresu prawa kanonicznego na KUL-u. Wiceoficjał Sądu Biskupiego w Kielcach i wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Kielcach. Autor książki *Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii* (Kielce 2015), haseł z zakresu prawa kanonicznego w *Encyklopedii chrześcijaństwa* (Kielce 2000). Publikował swoje artykuły m.in. w pracy zbiorowej *Wiara i Rozum* (Kielce 2001), w „Kieleckich Studiach Teologicznych”, „Kieleckim Przeglądzie Diecezjalnym” oraz „Obecnych”.